

PRIJEDLOZI ZA UNAPREĐENJE NASTAVNOG PROCESA

Emir DŽAMBEGOVIĆ

Osnovni problem na koji se žale predavači u svim strukama je manjak aktivnosti i zainteresovanosti učenika te kako premostiti jaz između teorije i prakse? Osim tog pitanja imamo još neka kao: kako se kao predavač postaviti, a da sam posao predavanja ne postane nalik onom koji se obavlja na fabričkoj traci? Nesumnjivo je da predavač mora ne samo prihvatati nove metode nego i konstantno tražiti za njima kako ne bi ostao prikovan za prevladane oblike obrazovanja. U slučaju predmeta "Islamska vjeronauka" problem je još izraženiji zbog same naravi predmeta. Jer kako "ocijeniti" pobožnost? Naravno, vjeroučitelji ne ocjenjuju pobožnost, nego znanje koje vodi k njoj, ali teško se boriti sa pripremljenim stavovima o naravi predmeta i očekivanom rezultatu. Kojim onda aršinima "odlikovati" spremnost učenika da pohađaju baš islamsku vjeronauku, ako imamo na umu da od našeg stava, obraza, rezultata, ali i "volje" roditelja iz školske godine u novu školsku godinu ovisi fond časova?

Ne smjeram pružiti gotove formule, nego ukazati na moguća rješenja za izlazak iz ovog problema pojašnjavanjem nekih nastavnih jedinica i korištenjem pismenoga rada. No, najprije ovu situaciju imamo motriti u svjetlu svojevrsnog blagoslova. Mišljenja sam da je upravo najveća prednost ovog predmeta ta što njegovi predavači, zbog *očekivanoga* rezultata, mogu postići veću "povezanost" sa učenicima i utjecati na njihov stav prema vjeri, što je, moram pri-

znati, veliki izazov i najveća nagrada koju jedan predavač (ukoliko uspije) može postići. Ili, kao što je to Glasser istakao, on mora:

- izbaciti prisilu bilo koje vrste u komunikaciji s učenicima;
- razumjeti potrebe i zahtjeve učenika;
- shvatiti da i on treba učiti od učenika;
- prema učenicima pokazati maksimalnu ljubav i razumijevanje.

Da bi podsjetili na ozbiljnost zadatka citiramo K. Lorenca: "Da bi izgovoreno bilo saslušano, saslušano shvaćeno, shvaćeno prihvaćeno, prihvaćeno zadržano, zadržano primljeno, a primljeno u naše stalno ponašanje ugrađeno, poruka mora biti izgovorena s ljubavlju." I/li kako je to P. Brajša rekao: "Uspješan učitelj motivira učenika njihovim, a ne vlastitim razlozima..."

Iz spomenutih citata nam se nameću osnovni termini: ljubav i pronalazak motivacije učenika. Kako doći do njih? Kako uspostaviti povjerenje i pokazati im "koliko se za njih zimate?" Upravo naše interesiranje za budućnost ovih mladih individua svojom ozbiljnošću mora premašivati očekivano, kako bi, iz zapretanog individualnog osjećaja, njihova vjera uzrasla ka jačem osjećaju "shvaćene, prihvaćene, primljene i primijenjene, odnosno ugrađene vjere", kako na individualnoj tako i na komunitarnoj razini (džema'at). Prije svega ne treba smetnuti s uma da taj zadatak u današnje doba, koje je prepuno otuđenosti i mreža raznoraznih "lovaca na duše"

predstavlja izazov odgoja cijele mlade zajednice (razreda), posebno ako imamo na umu da veći na naših učenika više viđaju svoje vršnjake u razredima i sa njima više vremena provode nego sa svojim roditeljima, iz raznoraznih razloga.

Dakle, neophodno je uspostaviti prisniju komunikaciju predavača sa učenicima da ne bi došli u situaciju pukog “posrednika” ili “sprovodnika” znanja, ili kako to Erich Fromm s razlogom kaže: “Stalno posredujući znanje, zaboravljamo na ono poučavanje koje je najvažnije za ljudski razvoj: poučavanje koje može biti pruženo jedino pukom prisutnošću jedne zrele osobe koja nas voli.” (Erich Fromm, 1979.)

PRIJEDLOG br. 1: PISMENI RAD

Kao što smo u prethodnom tekstu spominjali, učiniti nastavnu jedinicu interesantnijom uključujući učenike u nastavni proces metodom “uključiti me” predstavlja najveći izazov. Da bi do tog procesa došlo potrebno je ispuniti neke osnovne didaktičke preduvjete koje, zasigurno ne bez razloga, navodi Wolfgang Klafki u *perspektivi planiranja nastave*, koja je uvijek kako *socijalni proces* tako i *proces interakcije*. Naime, u shemi perspektive planiranja nastave on predlaže analizu konkretnih sociokulturnih posredovanih uvjeta, a polazišna je tačka ove sheme sklop obrazloženja koji u sebi sadržava *značenje za sadašnjost* i *budućnost*, kao i *egzemplarno značenje, izraženo u postavljanju općih ciljeva nastavne jedinice, projekta ili tečajne sekvencije*.¹

Šta to znači? Potrebno je pobuditi interesovanje učenika na način koji povezuje njihov stav prema vjeri, kako u pogledu prošlosti i sadašnjosti tako i u pogledu budućnosti. Time bi trebali pobuditi i proces njihovog definisanja prema samim sebi. Budući da je moja malenkost predavač u tri srednje škole u Tuzli, odlučio sam sprovesti jedan “eksperiment” koji je uveliko podigao stepen empatije, odnosno “povezao” me sa (mislim da sad mogu reći “mojim”) učenicima. Uočio sam da je bitno da neposredno aktualiziram odgovore “zašto ovaj predmet ima značenje za sadašnjost i budućnost?” kao i “šta je značio u prošlosti?”

Svrha? Sama tvrdnja upućena *ex cathedra* da je njegov cilj “postizanje dobra oba svijeta” su-

više je jednosmjerna, “kao na fabričkoj traci”, a spomenuti osjećaj pokušao sam i (bar tako osjećam) uspio prelomiti i ispuniti preduvjet za veći stepen interakcije upravo pismenim radom.

Dakle, na jednom od nastavnih sati dao sam im u zadatak da “ko god hoće” napiše sastav na temu “Moj doživljaj vjere”, uz smjernice – šta je značila vjera za prošlost, šta znači danas i šta će značiti sutra, šta meni znači moja vjera, kako je doživljavam, moja iskustva sa vjerom.

Od strane učenika upućeno je pitanje zašto to tražim. Pojasnio sam to brojnim razlozima, od “interesuje me šta vas interesuje i kako vidite stvari” do utilitarnog razloga - ukazivanje na akutnu nesposobnost studenata na mnogim fakultetima (što je doista često) da se izraze u pismenoj formi zbog nedostatka korespondencije na relaciji “profesor-student” u toku školovanja, bez obzira na brojne seminarske radove koji se često rade *pro forma*.

Istakao sam da će radovi ostati anonimni, da se neće čitati na času te da se mogu potpisati i inicijalima. Ova napomena je mnogima značila veliko olakšanje. Druga je napomena bila da će neki radovi možda biti čitani u drugim školama (anonimnost i dalje ostaje) ukoliko budu na neki svoj način zanimljivi, kako bi na taj način učenici drugih škola bili upoznati sa “osjećajem i stavom” prema vjeri njihovih vršnjaka iz drugih škola. Posljednje spomenuto bi trebalo da ih poveže na komunitarnom nivou sa vršnjacima iz drugih škola.

Naravno, svi su upozoreni da ne pokušavaju prepisati iz knjiga, (uz komentar: to se vidi “iz aviona”) uz preporuku da sastav pišu iz prvog lica ili (ukoliko im “taj način pripovijedanja” ne godi) u obliku priče o osjećaju vjere prijatelja/prijateljice.

Odaziv je bio očekujući – oko 20%, a učenici su uz dodatno ispitivanje ocijenjeni najvišom ocjenom.

Nakon toga sam to svima stavio u “domaći zadatak” i naglasio da će ovaj uradak utjecati na završnu ocjenu.

Kada se sumiraju rezultati, jedna stvar je sigurna – više sam od njihovih radova profitirao nego što sam očekivao. Prije svega, mišljenja sam da predavač ne može postići kvalitativno zadovoljavajući stepen održavanja nastavne je-

dinice ukoliko ne pre/pozna je i ne upozna, koliko-toliko, ne samo obim rječnika nego i način izražavanja i pogled na svijet svojih učenika.

O Glasserove četiri gore spomenute stavke i empatiji koja se postiže na relaciji “učenik-predavač” i obratno da i ne govorim.

Ono što je najinteresantnije za njihov proces školovanja je to da su ovi radovi vjerovatno prvi slučaj da se neko interesuje za njihov stav i doživljaj vjere, a u njihovim radovima se dalo zapaziti dosta pitanja što ih “more”, a koja zbog ovih ili onih razloga nisu bili u mogućnosti uputiti ili ih uopće izraziti.

Bez obzira koliko njihova svjedočanstva bila dječija, iznenađujuća, a spoznaja ponekad i bizarna, ona je nepatvorena i iskrena. Uočio sam da se kroz spomenutu prizmu izražaja odslikava sva raznolikost ovih mladih ljudskih bića koju je grijehota ne upoznati, a koja predavački osjećaj da se nalazimo na “fabričkoj traci” pretvara u umjetnički rad, a od predavača ne samo “umjetnika” nego nekoga ko radi na usmjeravanju njihovih ličnosti (ili “odgajanju”, uobličavanju) njihovih *rijeka* dajući im poticaj i prokopavajući materijalističke brane što zaustavljaju njihov duh i prave od njega ustajalu baruštinu.

Evo dijelova radova koji su mi ih približili²:

Učenica (I)

“(…) U skoroj prošlosti desilo mi se jedno čudo, što me natjeralo da vratim vjeru u Boga.(…) Sjedila sam u kuhinji i jela (slaninu). Možda to nije ništa opasno, ali, jednostavno, ja sam osjetila da me nešto guši, možda je to bilo od razmišljanja. Jer kad sam jela razmišljala sam kako muslimani ne smiju jesti slaninu. I, eto, od toga dana ja više nisam uzela slaninu u usta i vjerujem da nikada u životu neću to jesti jer mi se ogadilo sve što je Allah zabranio...”

Učenica (II)

“Često mi se dešavalo da skrenem s Pravog puta i krenem putem koji nikakvo dobro ne donosi, putem samouništenja. Bog je za mene bio pojam stran i moram priznati čak i pomalo mrzak. U jednom periodu nisam uopće vjerovala u Njega, dok sam u drugom periodu, možda čak i gore, bila protiv Njega. Fascinirale su me ružne

stvari kojih se danas sa gađenjem prisjećam...”

Učenik (III)

“(…) Sada kada putujem nemam vremena da klanjam podne i ikindija namaz, ali ih nakanjam kada dođem iz škole. Mnogi su mi se prijatelji smijali kada nekada poslije jedne partije nogometa odem kući klanjati. Sada osim pet dnevnih namaza klanjam nekada i dodatne namaze (namaz za sreću, namaz za želju). Kako sam pošao u srednju školu majka mene ruži zbog jedne moje navike. Uvijek imam dosta da učim, a ipak nađem vremena za islamske knjige...”

Moram priznati da su me ova svjedočenja između mnogih i sličnih takla do dna duše, jer govore o Allahovoj svemoći da čini vjerujućim koga On želi. No, ono što je najbitnije, na ovaj način sam se sam osjetio odgovornijim prema njima i njihovim potrebama. A o načinima unapređenja nastave donosim još neke prijedloge.

NOVE TEME

Naravno, ovo nije jedina tema koja bi bila interesantna za “obrađivanje”! Jedan od prijedloga za daljnji rad je stvoriti timove od po 4–5 učenika, predložiti im teme (uputiti ih, naravno, na literaturu) koje bi zajedno radili, i to od različitih aspekata Poslanikove, s.a.v.s., ličnosti (baziranim na Kur’anu, hadisima o njegovim osobinama te događajima iz sirre u kojima se odslikava Poslanikova, s.a.v.s., ličnost) ili pak pripovijesti o poslanicima a.s. Potom bi se te ekipe mogle natjecati pred razredom u izlaganju, a najbolji radovi bi bili na školskim panoima. Teme bi također mogle biti organizirane tako da hronološki prate događaje na hidžretskom kalendaru.

Potičući ih na takmičenje u radu timova uspijevamo od pasivnog nastavnog programa (koji je često takav ukoliko su s njim manje-više upoznati) razviti dinamičan nastavni proces, a ukoliko im sadržaj nije poznat, tada razvijamo njihov istraživački duh. Adekvatna nagrada bi trebala biti oličena ne samo u ocjenjivanju i školskim panoima nego i u takmičenju između školskih debatnih timova koje bi mogla organizirati Islamska zajednica.

Premda se time ne izbjegava u potpunosti "ocjenjivanje pobožnosti" jasno se podvlači razlika između "onih koji znaju i onih koji ne znaju", a "ocjenjivanje pobožnosti" se tada lahko može usporediti sa "ocjenjivanjem aktivne pobožnosti" koju iskazuju kako trudom u osami sa Gospodarom svjetova tako i u razredu, u nastavnom procesu i izradom panoa.

FEEDBACK³ - SMJERNICA ZA DALJNI RAD

Imati povratnu informaciju znači dobiti realnu sliku o onome "gdje smo sada" i "kuda bismo trebali ići". Ono što bi bilo interesantno je sprovesti ovo ispitivanje na polugodištu i na kraju školske godine kako bi imali bar približan uvid (ili "osjećaj") koliko smo toga napravili i šta nam je dalje raditi. S druge strane *feedback* nije samo odgovor na pitanje "koliko sam doista uspješan" nego i slika onog kakvi su naši učenici i šta im zapravo zaokuplja pažnju. Spomenuti "formular" bi trebao biti anonimn, a sastojao bi se od pitanja (koja bi se dala izdiktirati učenicima!) kao što su:

- Da li su ova predavanja ispunila vaša očekivanja?
- Vi ih sada ocjenjujete i ona (na skali od 1 do 10) zaslužuju ocjenu_____.
- Koje vam se predavanje/tema posebno dopalo?
 - Koje nije?
 - Šta biste sugerisali predavaču?
 - Ako biste šta mogli promijeniti u nastavnom planu i programu šta biste voljeli da slušate u narednoj godini (ili u narednom periodu).
 - Vaš komentar općenito o predmetu:

Ovakav formular je praksa svih (inozemnih) predavača koji teže ka poboljšanju učinka svojih predavačkih sposobnosti.⁴

IMANSKI I ISLAMSKI ŠARTI (crtani na tabli)

Ne treba zaboraviti da su svoja mistična iskustva brojne sufije izražavale kroz poetske slike "mističnih gradova" - o putovanju salika ka mističnom Sinaju, do *tajanstvene ptice Simurgh*

- e da bi tim metaforama učinili zornijim svoje vizije i u srcima znatiželjnih oslikali raznolikim simbolima čežnju za moralnom odličnošću i teškoće na tom putu. Mogli bismo reći jednostavno da i djeca "vole da crtaju", ali nesumnjivo je da i oni stariji vole razmišljati u slikama. Stoga je i naš cilj bio prikazati islamske i imanske šarte u nekim "življim" slikama prisutnim u životu, jer se čini da bi se bilo koja poetska maštovitost, kad su u pitanju ove nastavne jedinice, svela na pseudoopis scene iz neke videoigrice ili naučnofantastičnog filma, koji su itekako prisutni u kulturnom miljeu nove generacije.

Primjeri su sprovedeni crtanjem kuće na tabli:

- temelj kuće (avlija) – džihad (borba za boljitak, ulaganje napora);
- frontalni zid i vrata – dva dijela šehadeta;
- obavljanje namaza, post mjeseca ramazana i zekat kao tri preostala zida i
- krov kao obavljanje hadža.

Što se tiče imanskih šarta, njih možemo oslikati kao spektar duge iznad ove kuće uz komentar – "poslije kiše uvijek dolazi Sunce i duga". Oblaci bi trebali predstavljati sumnju, a kiša kušnju.

ZAKLJUČAK

(pismeni rad, rad timova, *feedback* te islamski i imanski šarti "u slikama")

Da bi unaprijedili nastavni proces islamske vjeronauke potrebno je poraditi na zainteresovanosti učenika, ali prethodno moramo doprijeti do njih povisivši empatiju na relaciji predavač-učenik i uspostavivši time komunikaciju dostojnu našem cilju – onu I i/li II reda (*aktivno i interaktivno učenje*). Izbaciti prisilu bilo koje vrste u komunikaciji s učenicima, te razumjeti potrebe i zahtjeve učenika nije moguće bez povjerljive i otvorene komunikacije koja se može uspostaviti pismenim radom. Time počinjemo učiti od učenika, upoznajemo se sa njihovim stavovima i imamo priliku iskazati im maksi-

malnu ljubav i razumijevanje.

Potičući ih na takmičenje u radu timova uspijevamo od pasivnog nastavnog programa razviti dinamičan nastavni proces, ili pak time razvijamo njihov istraživački duh. Adekvatna nagrada ne bi trebala biti oličena samo u ocjenjivanju nego i u školskim panoima, a možda i u takmičenju školskih debatnih timova koje bi mogle organizirati od strane islamske zajednice.

Premda se time ne izbjegava u potpunosti "ocjenjivanje pobožnosti" jasno se podvlači razlika između "onih koji znaju i onih koji ne znaju", a "ocjenjivanje pobožnosti" se tada lahko može usporediti sa "ocjenjivanjem aktivne pobožnosti" koju iskazuju kako trudom u osami sa Gospodarom svjetova tako i u razredu, u nastavnom procesu i izradom panoa.

Doista je težak proces pojašnjavanja da je i pobožnost životna aktivnost iskaziva u svim situacijama, dovoljno težak kao spomenuti put od shvaćene, prihvaćene, primljene i primijenjene, odnosno ugrađene vjere koje nema bez ljubavi koja treba biti iskazana od strane predavača.

m

Bilješke

¹ Didaktičke teorije – uredili: Gudjons, Teske, Winkel – *Educa*, Zagreb 1994.

² (op.aut) citati su doslovni osim znaka (...) što označava da je jedan dio izostavljen.

³ feedback (engl.)- povratna informacija

⁴ Sa ovakvim *feedback*-om sam se susreo tokom Ljetnog univerziteta u Tuzli, kod profesorice iz Pakistana Sheile Zulfiqar Ahmed.

طريق صعب بالقدر الكافي وينطلق من الدين المفهوم والمعتمد والمقبول والمطبق أي الدين المزروع، والذي لا يمكن وجوده بدون المحبة التي يديها المحاضر نفسه.

موجز

مقترحات لتطوير العملية التدريسية

(الوظيفة الكتابية، العمل الجماعي، التغذية الاسترجاعية، أركان الإسلام والإيمان "في صور")
أمير جامبيغوفيتش

إن تطوير العملية التدريسية لمادة التربية الدينية، يحتاج إلى تحسين اهتمام التلاميذ، ولكن قبل هذا لابد لنا من الاقتراب منهم بزيادة الترابط العاطفي بين المعلم والتلميذ، وبذلك إقامة الصلة المناسبة بينهما والتي تتناسب ووضامة هذا الهدف، والتي ستكون من الدرجة الأولى أو الثانية (التعليم الفعال والتعليم التفاعلي). إن إلغاء الإكراه أيا كان نوعه في التخاطب مع التلاميذ، وفهم احتياجاتهم وطلباتهم، يعتبر أمراً غير ممكن بدون الصلة المتسمة بالثقة والصراحة، هذه الصلة التي يمكن تحقيقها من خلال الوظيفة الكتابية. وبذلك نبدأ بالتعلم من التلاميذ ونتعرف على آرائهم وتتاح لنا الفرصة لنعبر لهم عن أقصى درجات الحب والتفهم.

وبتحفيز التلاميذ على العمل الجماعي، نستطيع تحويل البرنامج التدريسي السلبي إلى عملية تدريسية ديناميكية، ونطور لديهم أيضاً روح البحث والاستقصاء. أما المكافأة المناسبة فينبغي أن لا تقتصر على الدرجات، بل يمكن أن تكون من خلال مجالات الحائز المدرسية، أو في مبارزات فرق الحوار المدرسية التي يمكن تنظيمها من خلال المشيخة الإسلامية.

ورغم أن هذا لا يلغي تماماً "تقييم التدين"، إلا أنه يركز بوضوح على الفارق بين "الذين يعلمون والذين لا يعلمون"، وعندها يصبح من السهل مقارنة "تقييم التدين" مع "تقييم التدين الفعال" الذي يظهره التلاميذ سواء من خلال اجتهادهم في خلوتهم مع رب العالمين، أو من خلال أدائهم في الفصل الدراسي والعملية التدريسية وإخراج مجلة الحائط.

وإنه من الصعب توضيح أن التدين أيضاً إنما هو نشاط حياتي يظهر في جميع الأحوال، إنه

Summary

SOME SUGGESTIONS FOR IMPROVING THE EDUCATIONAL PROCESS (WRITTEN ASSIGNMENTS, TEAMWORK, FEEDBACK AND ISLAM AND IMAN POSTULATES "IN PICTURES")

Emir Dzambegovic

In order to improve the educational process of teaching Islam it is necessary to work on keeping the students interested, but first we must reach through to them by increasing empathy between teachers and students, and thus establish the communication worthy of our cause – that of level I and/or level II (active and interactive learning).

It is not possible to eliminate the use of all kinds of force in communication with students and understand their needs and requirements without confidential and open communication, which can be established through the use of written assignments. That is how we start learning from the students; we become familiar with their views and get a chance to

express a maximum of love and understanding.

By encouraging them to compete through teamwork, we manage to turn a passive educational process into a dynamic one and we develop their inquisitive spirit. An appropriate reward should not just come in the form of grades, but also in the form of school boards' notices, and possibly a competition between school debating teams, which Islamic Community might organize.

Even though this does not entirely avoid "the assessment of the level of one's faith" it clearly draws the line between "those who do and do not know", and "the assessment of the level of one's faith" can than easily be compared with "the assessment of the level on one's active faith" expressed through efforts undertaken both when one is alone, with the Lord of the Worlds, and when in class, participating in the educational process or when putting together the school boards.

The process of explaining that religiousness is also a life activity, which can express itself in various situations, is really difficult, just as is the road to understood, accepted, received and applied or built-in faith, which is not possible without love the teachers must show.